BEKTÂŞÎLİK

1. Hacı Bektaş Dönemi (v. 1270)

Hacı Bektaş-ı Veli (öl. 669/1270), Horasan erenlerindendir. Onun asıl adının Muhammed olduğu rivayet edilmektedir. Ancak Hacı Bektaş-ı Velî olarak şöhret bulmuştur. Hacı isminin nereden geldiği net olmamakla birlikte, hacca gittiği ve bu nedenle kendisine Hacı dendiği anlaşılmaktadır. Velî nispeti ise tasavvuf yoluna girmiş olmasından kaynaklanmış olmalıdır. 606/1209 yılında Nişabur'da doğduğu rivayet edilmektedir. Âşıkpaşazâde onun, kardeşi Menteş ile birlikte önce Sivas'a gittiğini, daha sonra Amasya'ya Baba İlyas'ın yanına vardıklarını, buradan önce Kırşehir'e, sonra da Kayseri'ye ulaştıklarını rivayet eder. Menteş buradan tekrar Sivas'a gitmişse de öldürülmüş, Hacı Bektaş ise Sulucakarahöyük'e (Hacı Bektaş) giderek yerleşmiştir. Onun burada vefat ettiği ve buraya defnedildiği kesindir. Onun ölüm tarihiyle ilgili farklı rivayetler söz konusudur. Ancak Hacı Bektaş Halk Kütüphanesi'nde bulunan bir elyazmasında onun 63 yıl kadar yaşayıp 669/1270 senesinde vefat ettiği rivayet edilmektedir. 1297 tarihli bir vakfiyede onun vakfiyenin yazıldığı tarihte ölmüş olduğuna dair bazı işaretler bulunması, yukarıdaki ölüm tarihinin doğruluğunu göstermektedir.

Vilayetname'ye göre o, Musa el-Kâzım soyundan gelen bir seyittir. Ancak bunun gerçekliği henüz ilmi olarak ispatlanamamıştır. Bu esere göre O, Ahmet Yesevî'nin halifelerinden olduğu söylenen Lokman Perende'den ders almış, böylece Yesevîlik'ten istifade etmiştir. Ahmet Yesevî'nin *Dîvân-ı Hikmet* ve *Fakr-nâme*'sindeki fikirler, Hacı Bektâş-ı Velî tarafından bilhassa *Kitâbu'l-fevâid* ve *Makâlât*'ta tekrar edilmektedir. Bu eserlerden Yesevî'nin *Fakr-nâme*'si, "Dört kapı-Kırk makam" tertibi üzere kaleme alınmıştır. Hacı Bektâş-ı Velî'nin "*Makâlât*"ı da *Fakr-nâme* tertibiyle yazılmış olup, belki, onun şerhi mahiyetindedir. Bu benzerlik Hacı Bektaş'ın, Ahmed Yesevî'nin fikirlerinden açık bir şekilde etkilendiğini göstermesi açısından önemlidir. Ancak Lokman Perende'den eğitim aldığı, dolayısıyla Yesevîliğe mensup olduğu hususu ilmi

olarak ispatlanabilmiş değildir. En azından onun Ahmet Yesevî'nin fikrî ve tasavvufî görüşlerinin tesiri altında kaldığı kesindir.

Vilayetname'de Hacı Bektaş'ın irtibat içerisinde olduğu rivayet edilen şahıslar arasında Ahiler ve ahiliğin kurucusu Ahi Evren önemli bir yer tutmaktadır. Bu ilişki Bektaşîlik üzerindeki Ahiliğe mensup unsurların sebebini de açıklamaktadır. Fütüvvet teşkilatının merkezinin, Hacı Bektaş'ın memleketi olan Horasan olması onun bu teşkilatla daha önceden irtibatlı olabileceğini düşündürmektedir. Bektaşilikte tarikata giriş ayini sırasında uygulanan eşik öpme, kuşak bağlama, aynı kâseden şerbet içme, her salikin iki yol arkadaşı ve bir de yol atasının bulunması, giyilen kıyafetler ve okunan dualar Ahilik'le büyük benzerlik göstermektedir.

O, 1240 yılında isyan eden Baba İshak'ın halifelerinden birisi olarak gösterilirse de bu doğru gözükmemektedir. Zira o, Baba İlyas'ın başlattığı ve Baba İshak'ın desteklediği isyana katılmamıştır. Gerçi o, Baba İlyas isyan etmeden önce kardeşi Menteş ile birlikte Anadolu'ya onu görmeye gelmiştir. Menteş'in Kayseri'den Sivas'a gittiği ve orada öldürüldüğü rivayet edilmektedir. Bu durumda Menteş'in Baba İlyas isyanına destek verdiğini, Hacı Bektaş'ın ise isyana katılmayı uygun görmeyerek Kırşehir'e yerleştiğini varsayabiliriz. Baba İlyas'ın Vefâiyye tarikatından ve Ebu'l-Vefâ'nın halifelerinden olduğu anlaşılmaktadır. Yine onun Dede Garkın'ın halifelerinden olduğu da rivayet edilir. Şu halde Hacı Bektaş da Vefâîliğe mensup birisi olmalıdır. Bu durumda onun Yesevîlikle olan irtibatı şüphelidir. Araştırmalar Yesevîlikle Vefâîliğin birbiriyle irtibat halinde olduklarını, o dönemde Yesevîlik'le Vefâîliğin birbirine mezcedilmiş durumda olduğunu göstermektedir. Buna göre Dede Garkın, Baba İlyas ve Hacı Bektaş'ın Yesevîlikle Vefâîliği mezcetmiş olmaları muhtemeldir.

Hacı Bektâş-ı Velî'nin evlenip evlenmediği konusu da tartışmalıdır. Hacı Bektâş'ın evlenip evlenmediği konusu, Bektâşileri, Çelebiler ve Babagân kolları olmak üzere ikiye ayırmıştır. Babagân kolu onun bekâr göçtüğünü, Kadıncık

Ana'nın, Hacı Bektaş'ın burnundan kanayan kanı içmesi neticesinde hamile kalıp iki erkek çocuğu olduğunu, bunların Hacı Bektaş'ın manevi evladı olduğunu velayetnamedeki bir rivayete dayanarak söylerler. Çelebiler ise onun Kadıncık Ana ile evlendiğini, Kadıncık Ana'nın İdris Hoca ile Kutlu Meleğin kızı olduğunu, asıl adının Fatma Nuriye olduğunu ileri sürerler. Çelebiler'in soyu bu evlilik kanalıyla gelmiştir. Şayet ikinci rivayeti doğru kabul edersek, Ahi Evren'in eşi olan Kadıncık Ana'nın, onun 1261 tarihinde öldürülmesinden sonra Hacı Bektaş ile evlendiğini ve bu dönemde çocuk sahibi olduklarını varsayabiliriz.

Yeniçerilik ve Bektâşîlik münasebetlerinde, Hacı Bektâş-ı Velî'nin, yeniçerilerin isim babası olduğu ve onlar için hayır duasında bulunduğu tarihen mümkün olmamakla birlikte, Yeniçeri Ocağı, "baba"lardan Hacı Bektâş-ı Velî'ye bağlanmış, Bektâşî "pîr"lerinin manevi murakabesine emanet edilmiştir. Kendilerine, "Odmân-ı bektâşiyân", "Hacı Bektâş Köçekleri" ve "Zümre-i Bektâşiyân" denilen askerlerin dinî terbiyesi ve moral takviyesi, ocağın kurucuları tarafından, İslâmî prensipleri, şehâdet ve gazâ duygusunu kolayca telkin edebilen, her türlü hata ve kusuru müsamahakâr tavırları ile örtebilen "Bektâşî Dervişleri"ne emanet edilmiştir.

- **Eserleri**

Kitabu'l-Fevâid: Ahmet Yesevî'nin Dîvân-ı Hikmet'i esas alınarak Farsça kaleme alınmıştır. Yayınlanmıştır.

Makâlât: Hacı Bektaş'ın en hacimli eseridir. Yayınlanmıştır.

Şerh-i Besmele: İlmi usullerle baskısı yoktur.

Şathiyye: İki sayfa olan bu eserin neşri yoktur.

Fatiha Sûresi Tefsiri, Makâlât-ı Gaybiyye, Kelimât-ı Ayniyye gibi eserler Hacı Bektâş-ı Veli'ye nispet edilirse de ona aidiyeti henüz kanıtlanmamıştır.

- **Görüşleri**

Kalenderî, Haydarî, Işık ve Torlak zümreleri tarafından zamanla benimsenmiş olması Hacı Bektaş'ın gerçek kimliğinin farklı bir şekilde

algılanmasına sebebiyet vermiştir. Oysa o, devrinin diğer önderleri gibi bir Türkmen sûfi din adamı ve önderidir. Onun görüşleri devrinin büyük mutasavvıflarının fikirleriyle büyük oranda örtüşmektedir. Ancak sonraki yüzyıllarda farklı birtakım zümrelerin Bektaşîlikle bağlantı kurması bazı farklı unsurların tarikata dâhil edilmesi sonucunu doğurmuştur. Özellikle Osmanlı'nın, Şîî unsurların etkisinin artmaya başlaması ile dine karşı kayıtsız kalan ya da farklı görüşlerin tesirine giren akımları sıkı takibe başlaması ile bu zümreler kendilerini gizlemek için Hacı Bektaş ve Bektaşîlik kimliğine sarılmışlardır.

Dört Kapı Kırk Makam: Hacı Bektaş'ın görüşlerinin temelini dört kapı kırk makam anlayışı oluşturur. Bu anlayışını o, devrin ilim anlayışında önemli bir yeri olan dört unsur nazariyesine kadar götürür. Buna göre evren dört unsurdan meydana gelmiştir. Bunlar toprak, su, ateş ve rüzgârdır (hava)... İnsan da aynı şekilde dört unsurdan meydana gelmiştir. Bu dört unsurdan hangisinin yoğun olduğu aynı zamanda kişinin hangi kapıda olduğunu da belirlemektedir.
Birinci kapı şeriat kapısıdır ve bu kapıda olan kimselerin asılları havadandır. Bunlar âbitler/ibadet edenler topluluğudur. Temiz ve pis olan her şey şeriatta bellidir. Bu nedenle Allah'ın şeriat olarak bildirdiği şeyleri yerine getirmek gerekir. Âbitlerin ibadetleri namaz, oruç, zekât, cünüplükten temizlenmek, cihat ve benzeridir.

Şeriat kapısının on makamı vardır.

1. İman Etmek: Hacı Bektaş iman tanımında Ehl-i Hadis ile Ehl-i Rey'in arasını bulmaya çalışmıştır. Zira ona göre iman ibadettir, ibadet imandır; birbirinden ayrılmazlar. Ancak her ibadet imana ulaştırmadığı gibi her günah da küfre ulaştırmaz. Yine o, Allah dostlarına inanıp bağlanmayı da iman olarak görür.

2. İlim öğrenmek

3. Zekât, oruç, hac, gusül gibi ibadetleri yerine getirmek.

4. Helal kazanıp faizi haram bilmek.

5. Evlenmek.

6. Hayız ve nifas halinde ilişkiye girmemek.

7. Cemaat sünnetine devam etmek.

8. Şefkat.

9. Temiz giymek ve temiz şeyleri yemek.

10. İyiliği emredip kötülükten sakındırmak.

İkinci kapı tarikat kapısıdır ve bu kapıda olan kimselerin aslı ateştendir. Bunlar zâhitler/züht hayatı yaşayanlar topluluğudur. Hacı Bektaş'a göre bu kapıda olanlar nereden gelip nereye gittiklerini idrak edemezler. Zira henüz onlara hidayet kapısı açılmamıştır. Bu kapıda olanların ibadetleri bütün gün Allah'ı anmak ve Bismillah demeyi hatırda tutmaktır. On makamı vardır:

1. El alıp tevbe etmek.

2. Bir şeyhe mürit olmak. Bunda aslolan mutlak itaattir.

3. Saçları tıraş etmek ve tarikata uygun elbise giymektir.

4. Kâfirlere karşı cihat etmek.

5. Hizmet etmek.

6. Korku içerisinde olmak.

7. Ümit içerisinde olmak.

8. Hırka, zembil, makas, seccade ve tespih taşımak; her şeyden ibret alıp hidayet üzere yaşamak.

9. Nasihat ve muhabbet ehli olmak.

10. Aşk, şevk ve muhabbet

11. Candır.

Üçüncü kapı marifet kapısıdır ve bu kapıda olan kimselerin aslı sudandır. Bunlar ârifler/bir şeyin iç yüzünü bilenler topluluğudur. Suyun temiz ve temizleyici olması gibi bunlar da temiz ve temizleyicidir. İnsanın pis olması içinde şeytan fiili barındırmasındandır. İçinde kin, nefret, gıybet ve haset gibi şeytani fiiller bulunduran kişiyi su temizleyemez. Bu nedenle içinde bu fiilleri barındıran kişi şeytandır. Âriflerin ibadeti tefekkür ile dünya ve ahireti terk etmektir. On makamı vardır:

1. Edep

2. Korku

3. Aşırı isteklere sınır koymak

4. Sabır

5. Utanmak/Hayâ

6. Cömertlik

7. İlim

8. Miskinlik

9. Marifet

10. Kendini bilmek

Dördüncü kapı hakikat kapısıdır ve bu kapıda olan kişinin aslı topraktandır. Bunlar muhiplerdir/muhabbet ehlidirler. İlk üç basamakta olanlar zahir ehli, dördüncü basamakta olanlar ise mana/bâtın ehlidir. Bunların ibadeti dua, müşahede, ibret nazarıyla bakmak ve Allah'ta bir olmaktır. On kapısı vardır:

1. Toprak olmak

2. 72 milleti ayıplamamak.

3. Elinden geleni engellememek.

4. Yaratılmışlara güven vermek.

5. Allah'ın huzurunda eğilip itibar bulmak.

6. Sohbet ve hakikat sırlarını söylemek.

7. Manevi yolculuk/Seyr

8. Sır

9. Allah'a yakarış.

10. Hakkı halkta görmek ve Allah'a ulaşmak.

Ona göre kişinin kemale ermesi bu kırk makam ile mümkündür. Bu dört kapıya ait olan kırk makamdan birisi eksik olursa kişi mükemmelliğe erişemez.

Aşk ve Vahdet-i Vücut: Gönül, Allah'ın insanın içerisindeki özü, nefis de şeytanın insanın içerisindeki özüdür. Bu nedenle Allah’ın yeri gönüldür ve

gönül Allah'ın bakış yeridir. Allah’la insan arasında perde varken gönülle Allah arasında perde yoktur. Gönül Kâbe'ye benzer. Yani insanın kıblesidir. Dört kapı ve kırk makamı eksiksiz yerine getiren kişi Hakka’l-Yakîn seviyesine ulaşarak Allah’ı bütün benliğiyle gönlünde idrak eder ve onunla bir olur.

İnsanın gönlünde iki türlü sultan vardır. Birisi rahmanî, diğeri şeytanîdir. Kişinin rahmanî olana sarılabilmesi için bir ârifin rehberliğine ihtiyacı vardır. Aşk denen şey, Allah’ın kendi ateşidir ki bütün âlemi yakmaktadır. O ateşin ocağı ise erenlerin gönlüdür.

Rahmanî sultan akıldır. Bu nedenle imanın akıl üzerine bina edilmesi gerekir. Şeytanî sultan ise Nefs’tir.

Ona göre Allah'ın zahiri ve bâtını vardır. Bu dünya onun zahiri, görünen kısmıdır. Öbür dünya ya da ruhlar âlemi ise onun batın yönüdür.

İnsan Anlayışı: "İnsan küçük âlemdir" anlayışı çerçevesinde âlemdeki her şeyin özünün insanda var olduğunu ileri sürmüştür. Âlem ise Allah'ın zahiri tecellisi olduğu için Allah’ı bilmek kendini bilmektir. Zira Allah insana kendisinden daha yakındır. Bir anlamda Allah insanda, insan da Allah’tadır. Dolayısıyla insan zahire takılıp kalmamalı, kendi özüne bakmalıdır.